

Uvod

1. Šta nudi ovaj priručnik? – Kratak prikaz

Ovaj priručnik sadrži devet nastavnih jedinki o obrazovanju za demokratiju i ljudska prava. Kao što je vidljivo iz naslova koji glasi „Učestvovati u demokratiji“ i iz same naslovne strane, jedinke sadržane u ovom priručniku bave se učenicima i njihovim ulogama građana mlađe dobi. Svaka jedinka nudi poseban pristup usmjeren na osnaživanje i podsticanje učenika da učestvuju u životu svoje zajednice.

Svaka jedinka se može obrađivati zasebno ili se na različite načine može kombinovati s drugim jedinkama. Cijeli priručnik sadrži nastavni program za sticanje vještina potrebnih za učestvovati u demokratiji.

Jedinke, od kojih se svaka sastoji od četiri lekcije, namijenjene su učenicima srednjih škola (2-4 razred srednje škole). Svaka jedinka bavi se jednim od ključnih pojmova obrazovanja za demokratiju i ljudska prava: identitet – odgovornost – različitost i pluralizam – sukob – pravila i propisi – vlast i politika – jednakost – sloboda – mediji. Ovaj niz od devet ključnih pojmova povezuje ovaj priručnik sa sličnim priručnicima namijenjenim osnovnim školama i nižim razredima srednjih škola (Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, knjige II i III).¹ Te tri knjige zajedno čine cjelovit nastavni plan koji obrađuje osnovne pojmove obrazovanja za demokratiju i ljudska prava.

Svaka jedinka fokusirana je na jedan od ključnih pojmova i sastoji se od četiri lekcije. U sklopu svake lekcije, i gdje god je to moguće, iscrpno su opisani predloženi koraci nastavnog procesa. Zasebni priručnik za učenike sadrži sve potrebne materijale.

Ovaj priručnik stoga je namijenjen nastavnicima, a ne učenicima. Nadamo se da će iscrpni nastavni planovi biti izuzetno korisni nastavnicima s manje iskustva, a možda će i oni iskusniji pronaći ideje i materijale koje mogu uklopiti u svoju nastavu. Mentori mogu ovaj priručnik upotrijebiti u svome radu na obučavanju budućih učitelja i nastavnika obrazovanja za demokratiju i ljudska prava.

Priručnik je također namijenjen autorima nastavnih planova, urednicima udžbenika i prevodiocima u državama članicama Vijeća Evrope. Priručnik se može prevesti i prilagođavati konkretnim potrebama pojedinih obrazovnih sistema.

Vijeće Evrope predstavlja ovaj priručnik u njegovom obnovljenom izdanju. Prvo izdanje nastalo je u Bosni i Hercegovini kao podrška za nastavu novog školskog predmeta pod nazivom Demokratija i ljudska prava (2002.). Vijeće Evrope se od 1996. godine bavi obrazovanjem učitelja, nastavnika i njihovih mentora u području obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, u vidu obuke uz rad i stvaranja odgovarajućih materijala. Rolf Gollob i Peter Krapf (urednici) bili su članovi međunarodnog tima mentora koji su učestvovali u tom projektu.

2. Šta je obrazovanje za demokratiju i ljudska prava – njegove tri dimenzije

Ciljevi i principi obrazovanja za demokratsko građanstvo i obrazovanja za ljudska prava povezani su s tri dimenzije nastavnog procesa. Učenici srednjih škola mladi su građani koji:

- moraju znati koja su njihova ljudska prava te savladati pretpostavke na kojima ona počivaju (učenje o demokratiji i ljudskim pravima);
- doživljavaju školu kao mikrozajednicu koja poštuje slobodu i ravnopravnost svojih učenika i koji su stekli znanja o tome kako ostvariti svoja ljudska prava (učenje **kroz** demokratiju i ljudska prava);
- osposobljeni su i stoga spremni ostvarivati svoja ljudska prava, s razvijenim osjećajem odgovornosti prema drugima i prema zajednici (učenje **za** demokratiju i ljudska prava).

1. Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava Knjiga II: *Odrastati u demokratiji*; Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava - Nastavni programi za više razrede osnovne škole. Knjiga III: *Živjeti u demokratiji*; Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava - Nastavni programi za niže razrede srednje škole.

Kratak prikaz obrazovanja za demokratiju i ljudska prava najbolje se može objasniti primjerom – pravom na slobodu mišljenja i izražavanja. U uvodu Knjige III (str.5) obrazovanja za demokratiju i ljudska prava naveden je isti primjer; u ovom priručniku razmišljanje o ovom ljudskom pravu ide nekoliko koraka dalje (spiralno-razvojni nastavni plan).

2.1. Kognitivna dimenzija obrazovanja za demokratiju i ljudska prava: učenje o demokratiji i ljudskim pravima

Na časovima obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u srednjoj školi učenici bi svakako trebali proučavati osnovne dokumente kao što su Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima i Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (Evropska konvencija o ljudskim pravima - ECHR) (vidi i ff: Radni materijal za učenike 2.5 i 2.6.). Trebali bi znati da svaka osoba uživa pravo na slobodu mišljenja i izražavanja, te na slobodan pristup informacijama iz necenzuriranih medija (ECHR, član 10.). Učenici bi trebali razumjeti važnost i neizostavnost ovog prava u cilju ostvarivanja demokratije.

Učenici bi trebali razumjeti i član 14. ECHR. Tim članom se slobodi mišljenja i izražavanja te pristupu informacijama pridružuje osnovni princip jednakosti i zabrane diskriminacije: muškarci i žene, bogati i siromašni, mladi i stari, državljani i imigranti – svi mi na isti način uživamo ta prava.

Konačno, učenici bi trebali razumjeti zbog čega je slobodama potreban zakonski okvir te da one podrazumijevaju i odgovornost (Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, član 29.). Sloboda izražavanja u pluralističkom društvu građanima omogućava unapređenje vlastitih interesa, a u takvom jednom konkurentnom okruženju ima i pobjednika i gubitnika. Ustav, pravila i propisi moraju stvoriti okvir koji će ograničiti slobodu jačih i zaštititi slabije – bez neutraliziranja razlika. Pravila ne mogu riješiti sve probleme i zato članovi neke zajednice moraju njegovati osjećaj odgovornosti jednih prema drugima.

Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (Evropska konvencija o ljudskim pravima; 4. decembar 1950.)

Član 10.

Sloboda izražavanja

1. Svako ima pravo na slobodu izražavanja. To pravo uključuje slobodu mišljenja i slobodu primanja i prenošenja informacija i ideja, bez miješanja javne vlasti i bez obzira na granice. Ovaj član ne sprečava države da zahtijevaju dozvole za rad od radio, televizijskih i filmskih kompanija.

Član 14.

Zabrana diskriminacije

Uživanje prava i sloboda predviđenih ovom konvencijom osigurava se bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi, kao što su spol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, veza sa nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, rođenje ili drugi status.

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (10. decembar 1948.)

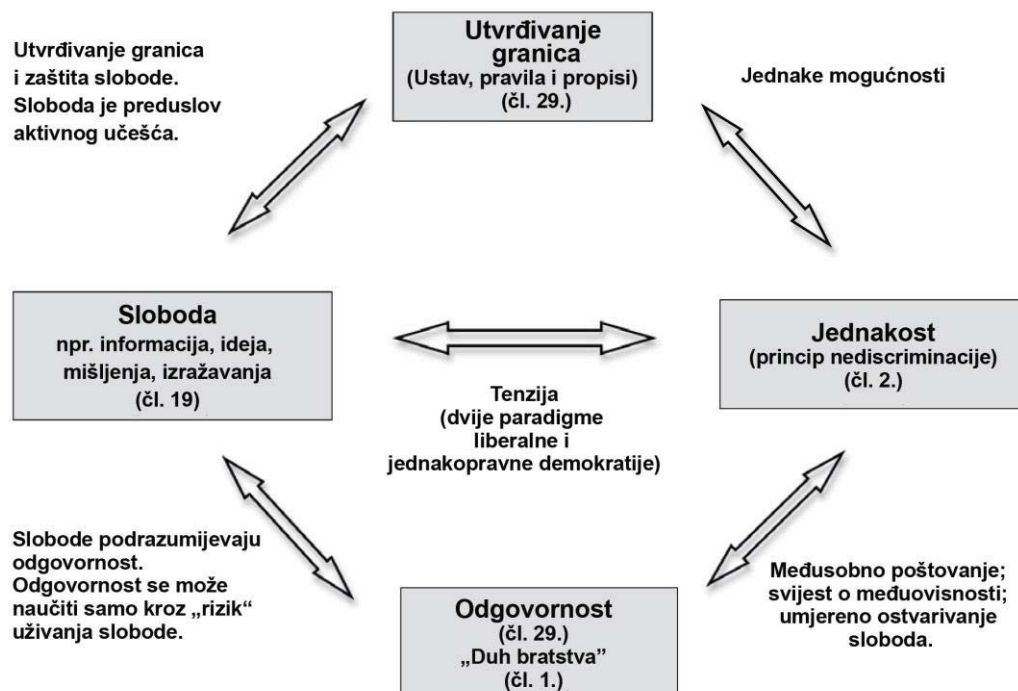
Član 29.

1. Svako ima obaveze prema zajednici u kojoj je jedino moguć slobodan i potpun razvoj njegove osobnosti.

2. U ostvarivanju svojih prava i obaveza, svako može biti podvrgnut samo onim ograničenjima koja su utvrđena zakonom, isključivo radi osiguranja potrebnog priznavanja i poštivanja prava i sloboda drugih, te u svrhu ispunjavanja pravednih zahtjeva koji se tiču morala, javnog poretka i općeg blagostanja u demokratskom društvu.

Ukratko, pomenuta tri člana odražavaju tenziju koja postoji između pojedinačnih sloboda i ograničavanja tih sloboda kroz javni poredak koji ih istovremeno i ograničava i štiti.

Učenici koji su u stanju to objasniti naučili su mnogo o demokratiji i ljudskim pravima, a čitalac će primijetiti da se ova ključna tema provlači kroz sve jedinice ovog priručnika. To je kognitivna dimenzija obrazovanja za demokratiju i ljudska prava.

Dijagram: „Arhitektura” ljudskih prava – nit vodilja ovog priručnika

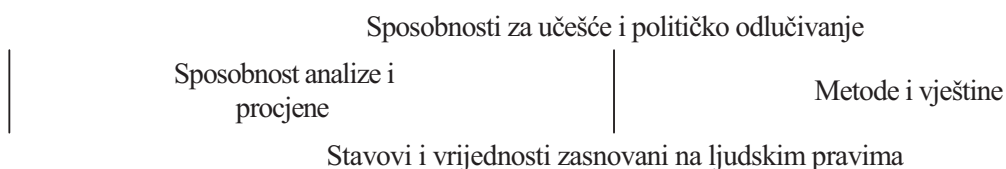
2.2. Participatorna dimenzija obrazovanja za demokratiju i ljudska prava: učenje za demokratiju i ljudska prava

Naslov ovog priručnika, „Učestvovati u demokratiji“, asocira na to da bi učenici trebali naučiti kako ostvarivati svoja prava na slobodu, kao na primjer, pravo na slobodan pristup informacijama, te na slobodu ideja, mišljenja i izražavanja. Pored toga, učenici bi trebali sticati aktivno iskustvo interakcije s drugima – unapređenjem svojih interesa, nastojanjem da se dođe do kompromisa ili postigne dogovor oko definisanja „općeg blagostanja“ (Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, čl. 29.). Trebali bi biti u stanju ponašati se u skladu s pravilima i prihvaćati postavljene granice, te razviti osjećaj odgovornosti za blagostanje drugih, kao i zajednice u cjelini.

Ukratko, učenici bi trebali ne samo razumjeti posljedice i povezanost triju gore spomenutih članova o ljudskim pravima već i naučiti cijeniti njihove osnovne vrijednosti i postupati u skladu s njima. Postupajući na taj način, učenici moraju biti u stanju uravnotežiti vlastite interese s interesima drugih, kao i interesima cijele zajednice.

Tako obrazovani učenici naučili su kako učestvovati u demokratiji. To je dimenzija obrazovanja za demokratiju i ljudska prava koja se zasniva na aktivnom učešću – učenje **za** demokratiju i ljudska prava.

Mladim građanima koji žele učestvovati u demokratiji potreban je niz multidimenzionalnih sposobnosti prikazanih u modelu koji slijedi.

Pomenute sposobnosti trebaju biti orijentirane na vrijednosti; u rukama rasista, na primjer, one postaju prijetnja demokratskoj zajednici.

Ovaj priručnik fokusira se na razvijanje tih sposobnosti. Uvod u svaku jedinku sadrži matricu koja korisnicima omogućava kombinovanje nastavnih jedinki u cilju stvaranja nastavnog programa za razvijanje sposobnosti ovisno o obrazovnim potrebama učenika ili konkretnim zahtjevima njihovog školskog nastavnog plana. Slijedi prikaz sposobnosti uz nastavnu jedinku 2 (ključni pojam: odgovornost).

Nastavna jedinka	Dimenzije razvijanja sposobnosti			Stajališta i vrijednosti
	Politička analiza i procjena	Metode i vještine	Političko odlučivanje i djelovanje	
2 Odgovornost	Razumijevanje spornih pitanja Analiziranje posljedica neke odluke Utvrdjivanje prioriteta i iznošenje razloga	Pažljivo razmatranje i razmišljanje Razmjenjivanje razloga i kriterija za donošenje neke odluke	Donošenje odluka s nedovoljno informacija Svijest o mogućem neuspjehu	Mijenjanje stajališta Prepoznavanje interesa i prava drugih Zajednica koja se temelji na ljudskim pravima
1 Identitet	Razumijevanje uticaja našeg izbora na druge			Mijenjanje stajališta
4 Sukob	Problem održivosti	Strategije pregovaranja	Rješavanje sukoba	
6 Vlast i politika	Politika – postupak rješavanja problema i rješavanja sukoba			
7 Ravnopravnost	Uvažavanje kulturne dimenzije demokratije		Uravnoteženje prava većine i manjine	Međusobno priznavanje

2.3. Kulturna dimenzija obrazovanja za demokratiju i ljudska prava: učenje kroz demokratiju i ljudska prava

Učestvovati u demokratiji zahtjevan je zadatak – neophodne sposobnosti mogu se i moraju naučiti i sticati u školi. Stoga obrazovanje za demokratiju i ljudska prava ima kulturnu dimenziju. Kultura podučavanja i učenja mora reflektirati poruku obrazovanja za demokratiju i ljudska prava. Jedan od načina sticanja znanja je i kroz nastavu (slušanje predavanja, čitanje); sposobnosti se razvijaju kroz obuku (pokazivanje, uvježbavanje i usmjeravanje). Samopoštovanje i vrijednosti međusobnog poštovanja stiču se kroz proces socializacije u školi. Iskustvo koje se stiče u učionici i uzori koje nude roditelji, učitelji i vršnjaci potiču izgrađivanje stavova i vrijednosti kod mlade osobe. I dok je podučavanje o demokratiji i ljudskim pravima zadatak povjeren pojedinim predmetima (npr. društveni predmeti, historija, građanski odgoj), podučavanje **kroz** demokratiju i ljudska prava jeste izazov s kojim je suočena cijela škola – ljudska prava i demokratija postaju pedagoške smjernice školske zajednice.

Pristup koji nudi ovaj priručnik zasniva se na učenju kroz zadatke: svaka nastavna jedinka sadrži osnovni zadatak koji učenicima pruža mogućnost razvijanja konkretnih sposobnosti. Naše sposobnosti razvijaju se u trenutku kada ih zatrebamo pa zato zadaci o kojima je riječ rješavaju probleme za koje ne postoje jasna rješenja – kao što je to slučaj u stvarnom životu. U obrazovanju za demokratiju i ljudska prava metoda predstavlja važan dio poruke.

3. Konceptualni okvir priručnika – tri osnovna pojma obuhvaćena obrazovanjem za demokratiju i ljudska prava (izazov, konstruktivizam i sposobnosti)

Mladi građani koji učestvuju u demokratiji čine to kao slobodni pojedinci koji imaju ista prava, ali različite mogućnosti.

Kao članovi dinamičnih pluralističkih društava koja su globalno međuovisna, mladi se suočavaju sa sve složenijim **izazovima** (npr. klimatske promjene, iscrpljivanje prirodnih resursa, neuspjeh države) za koje škola ne može ponuditi konkretna rješenja, ali može učenike usavršavati u **sticanju sposobnosti** nudeći mladim naraštajima instrumente pomoću kojih će doći do rješenja.

Iznalaženje odgovora na te izazove podrazumijeva bezbroj pokušaja i pogrešaka te postizanje kompromisa pomirenjem različitih interesa. Ishod takvog postupka odlučivanja predstavlja pokušaj da se ostvare ciljevi općeg dobra. Međutim, rezultat je uvijek nepotpun i otvara mogućnost kritičkih rasprava i poboljšanja. Prema tome, pluralistička demokratija nudi **konstruktivistički** pristup političkim rješenjima. Demokratija je stoga nedovršeno stanje koje doslovno ovisi o sposobnostima i odgovornostima svake generacije. **Konstruktivizam** je, pak, princip koje prati izgradnju sposobnostima i također je proces koji se nikada ne završava.

To su, dakle, tri osnovna pojma koja se provlače kroz svaku jedinku i svaki korak učenja prema ovom priručniku:

- **Izazovi** u dinamičnim pluralističkim demokratskim zajednicama;
- **Sposobnosti** za učešće u demokratiji;
- **Konstruktivizam** kao paradigma demokratskog odlučivanja i razvijanja sposobnosti.

U sklopu svake jedinice, po jedan osnovni pojam obrazovanja za demokratiju i ljudska prava povezan je s konkretnim izazovima koji otvaraju mogućnosti za razvoj konstruktivističkih sposobnosti. Prema tome, ovi pojmovi ne osiguravaju devet pojedinačnih modula kognitivnog učenja. Naprotiv, oni stvaraju mrežu vještina, vrijednosti i stajališta koji su na različite načine međusobno povezani. Slijedi prikaz konceptualnog okvira priručnika.

	Konstruktivističko tumačenje ...	
Broj jedinice. Osnovni pojam	... osnovnih pojmova kao izazova:	... razvijanja sposobnosti kao cjeloživotnog procesa. Učenike se uči ...
Nastavna jedinka 1 Identitet	Koje zanimanje izabrati? Ko će biti moj partner? Želimo li imati djece?...	Razmišljati o njima, artikulirati i odrediti prioritete ličnih interesa i ciljeva
Nastavna jedinka 2 Odgovornost	Koje su posljedice mojih odluka? Šta mi je prioritet u određenoj dilemi? Kojih se vrijednosti i principa pridržavam?	Preuzeti odgovornost kod rješavanja dileme – skupljati informacije, razmotriti posljedice, odrediti prioritete, izvršiti odabir
Nastavna jedinka 3 Različitost i pluralizam	Koji su moji interesi? Kakve kompromise predlažem? Šta smatramo zajedničkim dobrom?	Dogovarati pravične i efikasne kompromise u pluralističkom i konkurentnom okruženju

Nastavna jedinka 4 Sukob	U čemu je problem? Koji interesi su uključeni? Koje je poželjno i moguće rješenje?	Riješiti sukob interesa nenasilnim sredstvima.
Nastavna jedinka 5 Pravila i propisi	Kakva nam pravila trebju da bismo kontrolirali svoje ponašanje? O kakvim se pravilima možemo dogovoriti?	Prihvatiti funkciju institucionalnog okvira – ustava, zakona, propisa i zajedničkih vrijednosti.
Nastavna jedinka 6 Vlast i politika	Koja pitanja su stavljena ili uklonjena iz političkog programa? Koji problem je predmet rasprave? Kakvo je rješenje i kako se sprovodi?	Razumjeti i učestvovati u procesu demokratskog odlučivanja – u institucionalnom okruženju i izvan njega.
Nastavna jedinka 7 Jednakost	Kakvi su interesi većine i manjine? Kakav kompromis predlažem? Šta manjina mora prihvatiti? Na koji način su interesi neke grupe zaštićeni ljudskim pravima?	Dati podršku društvenoj koheziji uspostavljanjem ravnoteže interesa većine i jednice.
Nastavna jedinka 8 Sloboda	Koji je moj osnovni argument? Koja je moja strategija iznošenja argumenata? Koja je strategija mog protivnika?	Ostvariti slobodu mišljenja i govora pomoću vještina debatanja
Nastavna jedinka 9 Mediji	Kome se želim obratiti? Koji je moj cilj? Koja je moja poruka? Gdje mogu pronaći informacije?	Iskoristiti potencijale medijske komunikacije

4. „Evropski pristup” obrazovanju za demokratiju i ljudska prava

Više od jednog desetljeća Vijeće Evrope radi na pokretanju razvoja i primjene obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u zemljama članicama. Koordinator, stručnjaci, učitelji, nastavnici i mentori iz mnogih zemalja članica učestvovali su u raspravama koje su potakle izdavače i autore na izdavanje ovog niza od šest knjiga namijenjenih prosvjetnim radnicima.

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava je oznaka i za „evropski pristup” podučavanju demokratskom građanstvu i ljudskim pravima. U specifičnim kontekstima naših škola i obrazovnim sistemima, naše tradicije podučavanja i učenja, dimenzije podučavanja „o“ i „za“ demokratiju i ljudska prava vjerovatno se razlikuju. Međutim, zajedničko nam je shvatanje da obrazovanje za demokratiju i ljudska prava predstavlja pedagošku smjernicu za školu kao cjelinu. Slažemo se da u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava metoda prenosi poruku – podučavanje kroz demokratiju i ljudska prava.

Ovim izdanjem obrazovanja za demokratiju i ljudska prava izdavači i autori nastoje ubrati plodove rada na obrazovanju za demokratiju i ljudska prava u Vijeću Evrope. Izvori iz kojih mi je stizala podrška tokom pisanja ovog priručnika upravo odražavaju taj „evropski pristup“. Posebno želim spomenuti sljedeće.

Gospođe Manuela Droll i Karen O’Shea bile su moje ko-autorice u sastavljanju prethodne verzije ovog priručnika za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava namijenjenog obuci učitelja i

nastavnika u Bosni i Hercegovini. Gospodin Emir Adžović, koordinator projekta obrazovanje za demokratiju i ljudska prava Vijeća Evrope u Bosni i Hercegovini, dao je organizacijski okvir našem projektu. Okvir ključnih pojmova izradili smo u saradnji s gospodom Don Roweom, Tedom Huddlestonom i Wimom Taelmanom. Don je pročitao neke od naših prvih radova, a Ted je bio jedan od naših najkritičnijih i najkonstruktivnijih učesnika u raspravama.

Gospođe Olöf Olafsdottir i Sarah Keating-Chetwynd bile su naše saradnice i koordinatorice za ovaj projekat Vijeća Evrope. Strpljivo i predano su do kraja učestvovala u nastajanju ovog projekta.

Peti Wiskemann je obogatila ovaj priručnik crtežom na naslovnici koji predstavlja dragocjen i poticajan doprinos osnovnim temama koje se provlače kroz njegovih devet nastavnih jedinki te neku vrstu zagonetke koja skriva s njima povezane ključne pojmove. Gospođa Weidinger i gospodin Rolf Gollob podržali su me u ulozi suizdavača i partnera u bezbirnim raspravama koje smo vodili.

Moju saradnju s gospodinom Christianom Falleggerom treba posebno istaći iz nekoliko razloga. Raspravljao je sa mnom u ranim fazama pisanja, davao mi vrijedne ideje i prijedloge te kasnije pročitao konačnu verziju priručnika; zahvaljujući njegovim kritičkim i konstruktivnim povratnim informacijama nije bilo predaha na cijelom tom putu.

Bez podrške i nadahnuća svih ovih kolegica i kolega, saradnika i prijatelja ne bih bio u stanju napisati ovu knjigu. Duboko sam im svima zahvalan. Međutim, preuzimam ličnu odgovornost za sve moguće propuste ili greške na koje bi čitaoci mogli naići.

Peter Krapf
Zürich i Ulm,
decembar 2009.

Objašnjenje simbola koji se pojavljuju u tekstu priručnika

Sljedeća dva simbola trebaju pomoći čitaocu u prepoznavanju kategorija materijala iz ovog priručnika budući da bi njihove oznake mogle biti zbunjujuće.

Materijali za učitelje i nastavnike

Materijali za učitelje i nastavnike nalaze se u Dodatku na kraju svake jedinke.

Radni materijali za učenike

Opisi u nastavnim jedinkama često upućuju na radne materijale za učenike. Nalaze se u posebnom priručniku za učenike koji je sastavni dio ove knjige; mogu se umnožavati u cijelosti ili u dijelovima i dijeliti učenicima.